

	<p>КРИВОКОНЬ Олександр Григорович, доктор історичних наук, ст. науковий співробітник, професор кафедри автомобіле- і тракторобудування Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» kryvokon.og@gmail.com (м. Харків) ORCID: 0000-0002-2495-7371 ResearcherID: G-9456-2019</p>
	<p>КОЗОРИЗ Віктор Петрович, краєзнавець, провідний редактор Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка kozoriz@meta.ua (м. Харків) ORCID: 0000-0001-5145-609X</p>

ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТРАКТОРНОГО КОМІТЕТУ В 20-Х РОКАХ ХХ СТОРІЧЧЯ

На основі аналізу наукових робіт і публікацій у радянській періодиці вперше досліджено діяльність Всеукраїнського Комітету допомоги тракторознавству і тракторовикористанню (Всеукраїнський тракторний комітет). У 1920-х роках він діяв як міжвідомчий координаційний орган при

Українській Економічній Нараді й відігравав важливу роль у процесах тракторизації сільського господарства УСРР.

Метою статті є з'ясування конкретних функцій і повноважень, які були закріплені за Тракторним (тракторовим) комітетом та шляхи їх практичної реалізації в умовах НЕПу.

Висвітлено соціально-економічні передумови створення Тракторового комітету та особливості його діяльності під час проведення широкої тракторної кампанії.

Встановлено, що Всеукраїнський тракторовий комітет мав широкий спектр повноважень, закріплених за ним у 1926 р. окремим положенням Української Економічної Народи. Однією з його найважливіших функцій було розповсюдження та використання на місцях тракторів, придбаних СРСР та УСРР за кордоном. Окрім того, Тракторовий комітет координував роботи, пов'язані з організацією будівництва та випробуванням вітчизняних тракторів, які випускались Харківським паровозобудівним заводом і заводом «Червоний прогрес».

Можна зробити висновок, що в цілому діяльність Всеукраїнського тракторного комітету справила позитивний вплив на тракторизацію сільського господарства УСРР і піднесення його продуктивності. Попри це, у 1929 році напередодні проведення масової колективізації сільського господарства він припинив діяльність.

У статті застосовано метод джерелознавчого аналізу. Джерельну базу дослідження склали спеціальні та періодичні видання радянського періоду, а також наукові роботи інших істориків, сучасні інтернет-ресурси тощо.

Ключові слова: *Тракторовий комітет, тракторизація, тракторобудування, трактори, Фордзон, Наркомзем, сільське господарство, селянство, преса.*

ACTIVITIES OF THE ALL-UKRAINIAN TRACTOR COMMITTEE IN THE 20 YEARS OF THE XX CENTURY

Based on the analysis of scientific works and publications in Soviet periodicals, the activity of the All-Ukrainian Committee for the Assistance to Tractor Science and Tractor Use (All-Ukrainian Tractor Committee) was first investigated. In the 1920s, it acted as an interdepartmental coordinating body at the Ukrainian Economic Conference and played an important role in the processes of tractorization of agriculture in the Ukrainian SSR.

The purpose of the article is to clarify the specific functions and powers that have been assigned to the Tractor Committee and ways to implement them in the NEP.

The socio-economic preconditions for the creation of the Tractor Committee and the peculiarities of its activities during the broad tractor campaign are highlighted.

It was established that the All-Ukrainian Tractor Committee had a wide range of powers assigned to it in 1926 by a separate provision of the Ukrainian Economic Council. One of its most important functions was the distribution and use on the

ground of tractors purchased by the USSR and the USSR abroad. In addition, the Tractor Committee coordinated related work with the organization of construction and testing of domestic tractors produced by the Kharkiv Locomotive Plant and the "Red Progress" Plant.

It can be concluded that in general, the activities of the All-Ukrainian Tractor Committee had a positive impact on the tractorization of agriculture in the USSR and increase its productivity. Nevertheless, in 1929, on the eve of the mass collectivization of agriculture, it ceased operations.

The method of source analysis is applied in the article. The source base of the study was special and periodicals of the Soviet period, as well as scientific works of other historians, modern Internet resources and more.

Key words: *Tractor Committee, tractorization, tractor construction, tractors, Fordzon, Narkomzem, agriculture, peasantry, press.*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВСЕУКРАИНСКОГО ТРАКТОРНОГО КОМИТЕТА В 20-х ГОДАХ XX ВЕКА

На основании анализа научных работ и публикаций в советской периодике впервые исследована деятельность Всеукраинского Комитета вспоможения трактороведению и трактороиспользованию (Всеукраинский тракторный комитет). В 1920-х годах он действовал как межведомственный координационный орган при Украинском Экономическом Совецании и сыграл важную роль в процессах тракторизации сельского хозяйства УССР.

Целью статьи является выяснение конкретных функций и полномочий, которые были закреплены за Тракторным (тракторовым) комитетом и пути их практической реализации в условиях нэпа.

Освещены социально-экономические предпосылки создания Тракторного комитета и особенности его деятельности во время проведения широкой тракторной кампании.

Установлено, что Всеукраинский тракторный комитет имел широкий спектр полномочий, закрепленных за ним в 1926 отдельным положением Украинского Экономического Совецания. Одной из его важнейших функций было распространения и использования на местах тракторов, приобретенных СССР и УССР за рубежом. Кроме того, Тракторный комитет координировал работы, связанные с организацией строительства и испытания отечественных тракторов, которые выпускались Харьковским паровозостроительным заводом и заводом «Красный прогресс».

Можно сделать вывод, что в целом деятельность Всеукраинского тракторного комитета оказала положительное влияние на тракторизацию сельского хозяйства УССР и подъем его производительности. Несмотря на это, в 1929 году накануне проведения массовой коллективизации сельского хозяйства он прекратил деятельность.

В статье применен метод источниковедческого анализа. Базу исследования составили специальные и периодические издания советского

периода, а также научные работы других историков, современные интернет-ресурсы и тому подобное.

Ключевые слова: *Тракторовый комитет, тракторизация, тракторостроение, тракторы, Фордзон, Наркомзем, сельское хозяйство, крестьянство, пресса.*

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть в Україні можна спостерігати підвищений інтерес громадськості та наукової спільноти до історії вітчизняного тракторобудування, яке має багато цікавих і славних сторінок. Не випадково цій темі присвячено сотні газетних і журнальних публікацій та десятки наукових робіт, серед яких найцікавішими нам видаються роботи Л.В. Погорілого, Г.В. Лупаренка, О.Г. Кривоконя, В.Б. Самородова, Б.Г. Москальова, Н.В. Писарської, В.Г. Євтенка та інших.

Наприклад, Л.В. Погорілий досліджував історію розвитку і становлення в Україні машиновипробувальної справи, а також питання ефективності машино-тракторних агрегатів [1]. Г.В. Лупаренко вивчав історію становлення тракторобудування на території України в першій третині ХХ ст. Ним, зокрема, було здійснено комплексне дослідження процесу становлення галузі тракторобудування в Україні з урахуванням соціально-економічних перетворень, що відбувалися в СРСР [2]. Пізніше цю тему розширив О.Г. Кривоконь, який у своїх роботах висвітлив особливості розвитку тракторобудування в Україні у період 1920 – 1980-х років. У монографії ним розкрито особливості управління, наукового та кадрового забезпечення галузі тракторобудування та наведено біографії видатних вітчизняних тракторобудівників, інженерів-конструкторів, науковців тощо [3].

Проте тема тракторизації сільського господарства України, як процесу і як явища, що особливо яскраво проявилось у 1920-х роках, досі залишається поза увагою вітчизняних дослідників та краєзнавців. Не знайшла вона належного висвітлення і в «Історії українського селянства», виданій Інститутом історії НАН України у 2006 р., а також в інших фундаментальних працях.

Деякою мірою такий стан речей можна пояснити браком архівних матеріалів на цю тему та спеціальної літератури, присвяченої проблемам

тракторизації у 1920-х роках. Тому дослідження цієї тематики розпочалося лише з 1928–1929 рр., коли в СРСР і в УСРР почали створювати перші машино-тракторні станції. З іншого боку, ці проблеми досить широко висвітлювались на шпальтах радянських газет, що виходили у 1920-х роках і відображали різноманітні аспекти тракторизації сільського господарства в умовах НЕПу. Аналіз газетних матеріалів дозволяє зробити висновок, що важливу роль при цьому відіграв Всеукраїнський комітет допомоги тракторознавству і тракторовикористанню (Тракторовий Комітет), який діяв при Українській Економічній Раді (з 1923 р. – Українській Економічній Нараді) і об'єднував інші державні органи та інституції, які були задіяні у тракторній кампанії.

У цій статті ми ставили за мету з'ясувати які саме функції і повноваження, були закріплені за Всеукраїнським тракторовим (тракторним) комітетом (далі – ВТК), як відбувалась їх практична реалізація в контексті широкої тракторної кампанії, що отримала назву «тракторизація».

Основою джерельної бази у дослідженні став електронний архів української періодики, створений компанією Архівні інформаційні системи (AIC) у межах проекту «LIBRARIA» (<https://libraria.ua>). У час виконання дослідження електронний архів нараховував понад 400 видань українською, російською, польською, німецькою, румунською та іншими мовами, що виходили в різних регіонах України та поза її межами у першій половині ХХ ст. Загалом це понад 700 тис. оцифрованих сторінок, безперешкодний доступ до яких надала компанія АІС. Окрему колекцію в цьому архіві складають радянські газети 1920-х років, які загалом нараховують понад 140 назв.

Перевага електронного архіву АІС полягає в тому, що відскановані газети оброблені за допомогою спеціального програмного забезпечення (docWorks), яке перетворює цифрові зображення на інтелектуальні пакети, з використанням технологій OCR (розпізнавання тексту) і зонування (ідентифікація заголовків, текстових та рекламних блоків, зображень тощо для кожної сторінки). Таким чином, система дозволяє здійснювати в архіві швидкий і багатоаспектний пошук необхідної інформації чи зображень, зокрема, за ключовими словами та

словосполученнями. Після такого пошуку ми здійснили контент-аналіз виявлених публікацій та відібрали найцікавіші з них, що стосуються теми нашого дослідження.

Таким чином, нами з'ясовано, що вже на початку 1920-х років, після встановлення на більшості території України радянської влади, більшовицькими органами були розпочаті роботи з відновлення тракторів та залучення їх до сільськогосподарських робіт, насамперед, у південних губерніях. Це було пов'язано із занепадом народного господарства, яке зазнало великих руйнувань і втрат живої тяглової сили під час Першої світової та Громадянської війн. Якщо у 1916 р. в Україні нараховувалось 5,4 млн. коней, то у 1922 р. – лише 4,1 млн. У 1923 р. кількість кінського поголів'я скоротилась до 3,7 млн. голів. Особливо відчутними були втрати у південних губерніях УСРР, де через жорстку посуху загинуло до 45% робочої худоби. Наприклад, на Одещині з 314 тис. селянських господарств 46 тис. взагалі залишились без худоби [4, с. 27].

Крім того, у 1921–1923 рр. південні губернії УСРР охопив великий голод, спричинений посухами, розрухою та політикою «воєнного комунізму». За даними Центральної комісії допомоги голодуючим при ВУЦВК, на 1 травня 1922 р. у п'яти степових губерніях УСРР голодувало 3 млн. 709 тис 556 осіб, або 35% населення цього регіону. Кількість населення, яке потребувало допомоги у всій країні досягла 6 млн. 660 тис. осіб [4, с. 25].

За цих умов керівництво УСРР приступило до відбудови народного господарства й почало терміново шукати можливості для того, щоб поповнити нестачу живої тяглової сили в селянських господарствах і виконати весняно-польові роботи. Як свідчать публікації у радянській пресі, для цього навіть доводилось залучати трофейні танки, що залишились після Громадської війни. Одним з ініціаторів такого підходу був уповноважений Тракторного бюро Наркомзему інженер С. Шпаковський, який займався обліком та організацією ремонту тракторів, що залишились після війни на цукрових заводах і в колишніх поміщицьких маєтках [5]. У березні 1922 р. за вказівкою заступника

РНК УСРР М. Фрунзе спеціальна комісія оглянула 10 танків та 2 трактори, які після ремонту знаходились на Харківському паровозобудівному заводі, і визнала, що їх можна використовувати для весняної оранки у Запорізькій губернії [6].

Також Наркомзем УСРР розпочав перемовини з урядами низки країн (Німеччина, США, Чехія) про централізовану закупівлю у них тракторів. Наприклад, газета «Транспорт» на початку 1922 року писала, що у зв'язку з гострим браком живого інвентаря в Одеській губернії шириться використання тракторів. Але до початку весняної посівної кампанії губземвідділ мав у своєму розпорядженні лише 23 робочі трактори. Певну кількість тракторів замовили у англійської фірмі і вже в лютому їх мали доставити до Одеси. Крім того, велися перемовини про придбання нового тракторного загону [7].

Свою допомогу голодуючим губерніям запропонували й міжнародні благодійні організації, які для відновлення сільського господарства почали завозити в УСРР трактори та створювати перші тракторні загани. Вже восени 1922 р. американська менонітська організація завезла у м. Запоріжжя 25 тракторів, які в кількох повітах почали обробляти землю селянських господарств. На початку наступного року до цієї допомоги долучився американський єврейський розподільчий комітет «Джойнт». Він закупив у США й надіслав до одеського порту 70 тракторів, які розділили на 7 загонів і також задіяли в організованих роботах з оранки землі. Переважно це були трактори «Ватерлоо Бой» (25 к.с.) та «Фордзон» (20 к.с.) [8].

Спочатку всі роботи, пов'язані із завезенням та використанням тракторів, координували Наркомзем УСРР, Наркомпрод та Центральна комісія допомоги голодуючим (Допгол). Згодом для організації цієї роботи при Наркомземі УСРР створили спеціальний міжвідомчий орган – Тракторовий (Тракторний) комітет. До його складу увійшли представники вищеназваних наркоматів і ЦК Допголу, а також уповноважені акціонерних товариств «Село-Техніка» і товариства «Село-Поміч», Всеукраїнського агрономічного товариства, Асоціації інженерів та інших організацій. Їх діяльність досить широко висвітлювалась на шпальтах

радянських газет, завдяки чому сьогодні можемо скласти певне уявлення про характер та ефективність роботи названих організацій і їхню роль у процесі тракторизації сільського господарства УСРР.

Особливу активність на початковому етапі проявляло державне акціонерне товариство «Село-Техніка», яке було створене на початку 1922 р. У листопаді 1923 р. у його склад включили тов. «Село-Поміч». Невдовзі після створення товариства його голова В. Поплавко вирушив до Європи для з'ясування можливості закупівлі для УСРР сільськогосподарських машин. Спочатку «Село-Техніка» закупило 4 трактори різних конструкцій, щоб випробувати їх і вибрати найкращий тип...[9].

Щодо Тракторного (Тракторового) комітету, то перша згадка про його діяльність припадає на кінець 1922 р. Але, очевидно, цей Комітет у складі Наркомзему УСРР діяв і раніше під назвою «Тракторне бюро» [6]. Згодом на його базі був утворений Всеукраїнський Тракторний комітет, як міжвідомчий робочий орган при Українській Економічній Раді.

У деяких газетах зустрічається інформація про те, що на початку своєї діяльності Тракторний комітет мав форму акціонерного товариства, до складу якого на правах пайовиків входили ЦК Послідгол, Наркомпрод, Наркомзем і Український трест сільськогосподарського машинобудування. Виходячи з цього, ВТК мав займатися формуванням продовольчого капіталу (переважно житнього) і за рахунок експорту зерна купувати закордоном трактори [10]. Проте пізніше колегія Наркомзему УСРР змінила статус Тракторного комітету, уповноваживши його на загальне керівництво поширенням тракторів у сільському господарстві країни, а функції щодо їх закупівлі і збуту були закріплені за іншими організаціями [11].

Ще на початку 1923 р. Українська Економічна Рада дозволила Українському торговельному представництву в м. Берліні скласти угоду із швейцарською промисловою групою на закупівлю тракторів [12]. Доля цієї угоди залишилась невідомою. Але згодом газета «Красная армия» повідомила, що у м. Берліні відбувається закупівля тракторів для УСРР у кредит. «Перші

200 тракторів придуть в Україну у кінці січня», – повідомила газета, наголошуючи на тому, що до Тракторового комітету при Наркомземі УСРР надходить маса клопотань від сільських товариств, особливо із м. Запоріжжя та Миколаївщини, про надання їм тракторів [13]. Також Наркомзем УСРР розглядав можливість ввезення 100 тракторів із Чехії.

Пізніше проблему закупівлі тракторів вирішували Наркомзовнішторг, Укрдержторг, акціонерні товариства «Село-Техніка» та «Сільський господар», а також Наркомвнешторг СРСР та створене у 1924 р. американо-радянське торгівельне товариство «АМТОРГ». Лише в перший рік існування АМТОРГу через нього для СРСР було закуплено на 1,5 млн. доларів тракторів і автомобілів у компанії «Форд» та на 3 млн. доларів різних сільськогосподарських машин і знарядь [14].

Далі закупівля тракторів та іншої сільськогосподарської техніки за кордоном відбувалась централізовано через Наркомвнешторг СРСР, але для союзних республік виділяли певну кількість ліцензій для самостійного здійснення подібних операцій. Зокрема, у 1924–1925 рр. УСРР було видано ліцензії на імпорт 700 тракторів [14].

Перші підсумки кампанії із закупівлі тракторів для УСРР були оприлюднені вже у травні 1925 р. Виступаючи на 9-му Всеукраїнському з'їзді рад, народний комісар земельних справ УСРР А.М. Дудник повідомив, що з початку року через кордон в УСРР було завезено близько 600 тракторів, більшість з яких направили у степові райони республіки. Також він повідомив, що ціна американського трактора складає 1 тис. 600 крб., що спонукає до порушення справи про закупівлю нової партії тракторів у кількості 450 штук, а загалом для боротьби з посухою потрібно близько 5 000 тракторів. *«Нині в Україні працює 800 тракторів, але це тільки початок розвитку тракторного господарства»*, – заявив А. Дудник і додав, що на черзі стоїть проблема *«втягнення до закупівлі тракторів широких селянських мас, об'єднаних в машинні товариства, бо досі трактори йшли в колективи»* [15].

Так в УСРР розгорталась широка кампанія з тракторизації сільського господарства, в якій певна роль відводилась також Всеукраїнському Тракторовому комітетові.

Публікації радянської преси забезпечують з'ясування завдань, які ставились перед ВТК, як вони вирішувались, та які проблеми зустрічались в його діяльності. Тим більше, що про засідання ВТК регулярно інформували центральні газети, наближені до органів влади. Наприклад, наприкінці 1923 р. газета «Вісти ВУЦВК» повідомляла, що на засіданні Тракторного комітету при УЕР розглядалось питання про підсумки тракторної кампанії з оранки степових перелогів, яка була визнана успішною. Повідомлялось, що внаслідок тракторної кампанії було зорано 23 тис. десятин. Але разом з тим УЕР звернула увагу на надзвичайну дорожнечу тракторного обробітку [10].

Ще одне засідання Тракторного комітету відбулось у грудні 1924 р., де заслухали доповідь про організацію тракторопостачання в УСРР на весні 1925 р. Під час доповіді представник Наркомзему УСРР зазначив, що навесні країна повинна отримати близько 600 нових тракторів, у т. ч. 400 «Фордзонів», які будуть розподілені згідно плану серед радгоспів, дослідних станцій та селянських товариств. У зв'язку з цим представник Наркомзему УСРР заявив, що *«така кількість тракторів дає право вважати цю весну, як початок тракторизації українського господарства і від правильної організації цієї справи залежить подальший її розвиток»* [16].

У травні 1925 р. на засіданні ВТК заслуховували доповідь Вищої Ради Народного Господарства (ВРНГ) про стан виробництва тракторів, зокрема, на заводі Укртрестсільмашу «Червоний прогрес», який виробляв трактори «Запорожець», та на Харківському паровозобудівному заводі (ХПЗ). Передбачалося, що в 1924-1925 роках в СРСР буде вироблено понад 3000 тракторів, з них 160 на ХПЗ і на заводі «Червоний прогрес». Загалом, у 1925 році в Україні планували розподілити близько 1000 тракторів як вітчизняного, так і закордонного виробництва, хоча реальна потреба в цій техніці на найближчі 5 років складала 20–24 тис. штук [17].

На одному з наступних засідань ВТК було заслухано представника Укрсільбанку та затверджено порядок відпуску нових тракторів. Ухвалено в першу чергу відпускати трактори колективним господарствам і в другу – тракторним товариствам, що обробляють не менш, як 100 дес. землі. Для неколективізованих господарств та окремих господарів трактори вирішено було відпускати в третю чергу.

Загалом, аналізуючи публікації про діяльність Всеукраїнського Тракторного комітету, можна засвідчити, що у його віданні було досить широке коло питань, які потребували координації і колегіального вирішення, а саме:

- облік і ремонт тракторів;
- організація тракторного обробітку землі, насамперед, у губерніях, що найбільше постраждали від голоду;
- розподіл тракторів, які централізовано закуповували за кордоном і виробляли в УСРР;
- координація діяльності інших організацій і товариств, що займалися постачанням, виробництвом та продажем тракторів;
- державне кредитування селянських колективів та машино-тракторних товариств;
- регулювання цін на трактори і запасні частини до них на внутрішньому ринку;
- організація власного тракторобудування та дослідно-випробувальної справи;
- організація підготовки трактористів та інструкторів тракторної справи;
- популяризація тракторовикористання серед сільських споживачів;
- організація системи сервісного обслуговування і ремонту тракторів тощо.

Всі ці питання вирішували у тісній співпраці з іншими державними та недержавними органами, які входили до ВТК і були задіяні у тракторній кампанії. Тракторний комітет координував і спрямовував їх діяльність у державно-плановому та організованому напрямі. Можна зробити висновок, що з цієї точки зору діяльність Комітету була корисною і досить ефективною.

Як видно з газетних публікацій, основною формою роботи Тракторового комітету були його засідання, які відбувались практично щомісяця, а то й частіше. На кожному засіданні розглядали по декілька проблем, що стосувалися тих чи інших аспектів тракторизації і потім за цими напрямками давали відповідні доручення. Особливо часто на засіданнях ТК розглядали проблеми, пов'язані з розподілом тракторів, які партіями закуповували за кордоном та виробляли в УСРР і потім через відділення Укрсільбанку продавали селянським колективам та іншим споживачам.

Тракторовий комітет також координував науково-дослідну роботу з випробування тракторів, затверджував програму таких випробувань і на своїх засіданнях заслуховував доповіді про їх результати. Одне з таких засідань відбулося 23 жовтня 1925 р., про що писала газета «Пролетарська правда». Зокрема, вона повідомляла про результати випробування американського трактора «Фордзон» і радянського «Запорожця». Професор Алов, який доповідав з цього питання на засіданні Тракторного комітету, повідомив, що радянський трактор має низку переваг над американським, бо простіший за конструкцією і споживає набагато менше пального. Тракторний комітет постановив провадити далі ці випробування, а що задовольняти потреби селянства в тракторах, виписати з-за кордону ще 3000 «Фордзонів» [18].

На наступному засіданні ВТК, що відбулося у листопаді 1925 р., обговорювали досвід використання тракторних загонів для оранки селянської землі, який був визнаний вдалим. Цей досвід поставив на порядок денний питання про масове впровадження тракторів у сільське господарство УСРР. На засіданні ВТК також повідомлялось, що в 1925 р. у країні було реалізовано 3 тис. 190 тракторів, при чому, як показав досвід, для сільського господарства найбільше підходив трактор «Фордзон». Колективні господарства та одноосібники отримали 90,5% тракторів від загальної кількості. Комітет констатував, що селянство УСРР охоплене надзвичайно сильним бажанням придбати трактори для свого господарства і упродовж найближчих років для задоволення цього попиту потрібно буде 75 тис. тракторів. У той час в УСРР

нараховувалось лише 4% від цієї кількості, тобто один трактор припадав на 1 тис. 696 господарств. Тому в 1926 р. планували завезти у країну ще 6000 тракторів, переважно марки «Фордзон» [19].

На жаль, через відсутність архівних документів наразі не можливо з'ясувати яким був персональний склад Всеукраїнського Тракторного комітету, що діяв у 1920-х роках. Відомо лише, що у 1924 р. його очолював один із членів колегії Наркомзему УСРР Б.П. Вікторов, а до складу ВТК входили представники ВРНГ, акціонерного товариства «Сільський господар», наркомату зовнішньої і внутрішньої торгівлі та інші особи. Можна припустити, що в цей час ВТК не мав затвердженої структури та положення, яке б регламентувало його діяльність, бо такий документ з'явився лише у вересні 1926 р.

Положення про Комітет допомоги тракторознавству і тракторовикористанню (Тракторовий Комітет) було затверджене Українською Економічною Народою 16 вересня 1926 р. Ним передбачалось, що ВТК засновується з метою об'єднання і погодження всіх заходів в царині дослідження тракторної справи, організації розповсюдження тракторів у сільському господарстві УСРР і обслуговуванні тракторів [20, с. 530–532].

Перед Тракторовим Комітетом у положенні ставились такі завдання:

а) організувати дослідження типів і конструкцій тракторів та причіпного знаряддя до них стосовно до потреб сільського господарства УСРР, а також постановку їх спробних іспитів;

б) з'ясувати реорганізаційний вплив використання тракторів на сільське господарство;

в) встановити планові потреби УСРР у тракторах і причіпному знарядді до них, а також способи задоволення цих потреб по округах;

г) визначити коло організацій для придбання тракторів за кордоном і розповсюдження їх в УСРР;

е) обчислити розміри кредитів, потрібних УСРР на тракторопостачання;

ж) з'ясувати калькуляції відпускних цін на трактори і причіпне знаряддя до них;

з) встановити норми і умови видачі користувачам тракторів пально-мастильних матеріалів та форми обліку їх витрачання;

и) визначити сітку склепів (складів) нафтопродуктів, потрібних для нормального обслуговування тракторокористувачів;

к) висвітлити мережу майстерень для забезпечення ремонту тракторів і для постачання до них запасних частин;

л) розкрити умови і способи обслуговування користувачів тракторів курсами з тракторної справи для підготовки трактористів та інструкторів [20, с. 530–532].

Комітет допомоги тракторознавству і тракторовикористанню складався з голови, його заступника і шести членів, які представляли такі урядові структури (урядництва): Наркомфін УСРР, наркомат зовнішньої і внутрішньої торгівлі, Вищу Раду Народного Господарства, Всеукраїнську спілку «Сільський Господар», «Укрсільбанк» та Українське Автотранспортне Торговельно-Промислове Акціонерне Товариство «Укравтопромторг». Ним було передбачено, що персональний склад Комітету затверджувала Українська Економічна Народа, причому голову і заступника – за поданням Наркомзему УСРР, а членів – за поданнями відповідних урядництв і установ [20, с. 531-532].

Тракторовий Комітет мав право запрошувати на свої засідання інших фахівців з правом дорадчого голосу.

Щодо рішень ТК, то вони виносились у формі постанов, причому постанови загально-планового характеру підлягали затвердженню Українською Економічною Народою.

Комітет допомоги тракторознавству та тракторовикористанню знаходився у структурі Наркомзему УСРР і обслуговувався його апаратом [20, с. 532].

Таким чином, Українська Економічна Народа своєю постановою легітимізувала діяльність Тракторного комітету, яка розпочалася ще раніше. Але відтепер вона здійснювалась на законних підставах. З цього можна зробити

висновок, що діяльність ВТК тривала й після 1926 р., поки його не реорганізували у Машиново-Тракторовий Комітет (МТК) при Народному Комісаріаті земельних справ УСРР. Це сталося на початку 1928 р. і, очевидно, було пов'язано з реорганізацією Української Економічної Народи та зміною загальної політики щодо українського селянства.

Як відомо, у цей час керівництво СРСР відмовилось від непу і взяло курс на суцільну колективізацію, яка передбачала усупільнення землі та інших засобів виробництва. У зв'язку з цим змінилась і політика щодо розподілу тракторів та тракторовикористання.

17 травня 1929 р. «для найдоцільнішого розподілу тракторів і для боротьби з переходом тракторів до куркульських елементів села» Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет та Раднарком видали спільну постанову про реєстрацію та перевласнення тракторів. Нею було запроваджено обов'язкову реєстрацію та інвентаризацію тракторів земельними органами, а Наркомзем України та Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції впродовж двох тижнів мали видати інструкцію про застосування цієї постанови [21, с.535-538]. Основний тягар щодо «вивільнення» тракторів з приватної власності ліг на Всеукраїнську раду сільськогосподарської кооперації «Сільський Господар», яка була центральним органом усієї системи сільськогосподарської кооперації УСРР. За даними В.В. Калініченка, уже до 1 січня 1929 р. у селян-одноосібників відібрали приблизно 900 тракторів, які були передані колгоспам [22, 187]. Такі заходи тривали і пізніше.

Що ж до Машино-тракторного комітету, то, очевидно, невдовзі він зовсім припинив свою діяльність, оскільки у 1930 р. про нього вже не згадували ні в офіційних документах, ні на шпальтах газет. Відомо, що у листопаді 1929 р. до складу МТК було введено представника Всеукраїнської спілки сільськогосподарських колективів і Всеукраїнського центрального комітету незаможних селян [22, с. 1124] і того ж року за постановою Ради Праці і Оборони СРСР розпочав діяльність Всесоюзний центр машинно-тракторних станцій (Трактороцентр) та його українське відділення – Укртрактороцентр.

Значна частина функцій, які раніше виконував МТК, була передана Укртрактороцентру.

Але тракторизація сільського господарства УСРР відбувалась і далі, хоча дещо іншими темпами і за допомогою інших методів. Замість невеликих кооперативних об'єднань і машино-тракторних товариств, які створювались для придбання та спільного використання тракторів, держава взяла курс на створення великих тракторних колон і машино-тракторних станцій, що мали обслуговувати значні масиви усуспільненої землі. У зв'язку з цим багато машино-тракторних товариств, які були створені раніше й відігравали значу роль у кооперуванні українського селянства, припинили свою діяльність або були реорганізовані в колгоспи. Далі розпочалася масова колективізація, внаслідок якої у селян відібрали землю та інше майно.

На підставі цього можна зробити висновок, що на першому етапі тракторизації, яка здійснювалась в УСРР у 1920-х роках, Всеукраїнський Тракторний комітет відіграв важливу роль у справі координації та узгодження діяльності різних державних органів і інституцій, що були задіяні у тракторній кампанії. Така діяльність була спрямована на розроблення єдиної державної політики щодо поширення і використання тракторів у селянських господарствах та у цілому сприяла модернізації сільськогосподарського виробництва.

У зв'язку з цим доцільно здійснити ґрунтовніший аналіз діяльності Тракторного комітету в умовах непу із залученням нових джерел та методів дослідження, які забезпечать повніше розкриття цієї сторінки історії. На важливості подібних досліджень наголошує у своїй монографії О.Г. Кривоконь, який ґрунтовно дослідив історію вітчизняного тракторобудування і дійшов висновку, що адміністративно-командна або планова соціалістична система управління радянською промисловістю у період непу (1921–1927 рр.) мала низку специфічних особливостей, які вписуються в бюрократичну теорію М. Вебера [3, с. 233]. Оскільки до цієї системи відносився і Всеукраїнський

Тракторний комітет, то варто детальніше дослідити його роль та місце у цій системі, зокрема, з точки зору теорії М. Вебера.

Список використаних джерел та літератури

1. Погорілий Леонід Володимирович : біобібліогр. покажч. наук. пр. за 1959– 2004 роки / УААН, ДНСГБ, УкрНДІПВТ ім. Л. Погорілого; упоряд: М. П. Собчук, С. М. Коваль, В. О. Шейченко та ін.; наук. ред. В. А. Вергунов; авт. вступ. ст. М. В. Зубець. Київ : Аграр. наука. 2004. С. 132.

2. Лупаренко Г. В. Історія становлення тракторобудування на території України в першій третині ХХ ст. : Автореф. дис... канд. іст. наук / Г. В. Лупаренко; Київ. ун-т економіки і технологій трансп. Київ, 2007. С. 20.

3. Кривоконь О. Г. Тракторобудування в Україні: передумови, історія та тенденції розвитку в аспекті світового прогресу (20-ті – 80-ті рр. ХХ сторіччя): монографія. Харків : вид. ПП «Технологічний центр», 2015. С. 672.

4. Історія українського селянства. Т. 1. Київ, 2006. С. 482.

5. Танки на боротьбу с голодом. *Пролетарская правда*. 1922. 1 марта. С. 1.

6. Использование тракторов и танков для посевной кампании. *Пролетарская правда*. 13 апреля. С. 2.

7. Приобретаются тракторы. *Транспорт*. 1922. 9 февраля. С. 1.

8. Тракторна кампанія. *Селянська правда*. 1923. 14 лютого. С. 4.

9. Подорож голови правління «Село-Техніки» за кордон. *Селянська правда*. 1922. 12 жовтня. С. 4.

10. Трактори на Україні. *Вісти ВУЦВК*. 1923. 29 листопада. С. 2.

11. В УЭС'е. Задания тракторного комитета. *Коммунист*. 1924. 22 мая. С. 4.

12. Закупівля тракторів. *Селянська біднота*. 1923. 13 січня. С. 3.

13. Немецкие тракторы на Украину. *Красная армия*. 1923. 7 января. С. 1.

14. Нарада по сільськогосподарському постачанню. *Вісти ВУЦВК*. 1925. 26 травня. С. 5.

15. ІХ Всеукраїнський з'їзд рад. Стан сільського господарства. Доклад Наркомзема тов. Дудника. *Вісти ВУЦВК*. 1925. 8 травня. С. 1.

16. Тракторизація господарства України. *Голос праці*. 1924. 17 грудня. С. 1.

17. Сільське господарство. Тракторова справа. *Вісти ВУЦВК*. 1925. 3 травня. С. 4.

18. Випробування трактора «Запорожець». *Пролетарська правда*. 1925. 25 жовтня. С. 3.

19. Тракторопостачання України. *Вісти ВУЦВК*. 1925. 28 листопада. С. 5.

20. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1926 рік. Ч. 28–29. В. 2. С. 818.

21. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік. Ч.1–30. В. 1. С. 1172.

22. Калініченко В.В. Селянське господарство України в період непу: іст.-екон. дослідж. Харків. 1997. С. 400.

References

1. Koval S. M., Sobchuk M. P., Sheychenko V. O. up. (2004) *Pohorilyi Leonid Volodymyrovych : biobibliohr. pokazhch. nauk. pr. za 1959– 2004 roky* [Pogoriliy Leonid Volodymyrovych: biobibliographic index 1959– 2004]. Kyiv : Ahrar. nauka. 132. [in Ukrainian]
2. Luparenko H. V. (2007) *Istoriia stanovlennia traktorobuduvannia na terytorii Ukrainy v pershii tretyni 20 st.* [History of tractor construction in Ukraine in the first third of the twentieth century]: Avtoref. dys. kand. ist. Nauk. Kyiv. 20. [in Ukrainian]
3. Kryvokon O.H. (2015) *Traktorobuduvannia v Ukraini: peredumovy, istoriia ta tendentsii rozvytku v aspekti svitovoho prohresu (20-ti – 80-ti rr. 20 storichchia): monohrafiia* [Tractor construction in Ukraine: preconditions, history and development trends in the aspect of world progress (20s - 80s of the XX century): monograph]. Kharkiv : vyd. PP «Tekhnolohichniy tsentr». 672. [in Ukrainian]
4. *Istoriia ukrainskoho selianstva* [History of the Ukrainian peasantry]. T. 1. Kyiv. 2006. 482. [in Ukrainian]
5. *Tanky na borbu s holodom* [Tanks to fight hunger]. *Proletarskaia pravda* [Proletarian truth]. March 1, 1922. 1. [in Russian]
6. *Ispolzovanye traktorov y tankov dlia posevnoi kampany* [he use of tractors and tanks for the sowing campaign]. *Proletarskaia pravda* [Proletarian truth]. April 13. 2. [in Russian]
7. *Priobretaiutsia traktory* [Tractors are purchased]. *Transport*. February 9, 1922. 1. [in Russian]
8. *Traktorna kompaniia* [Tractor company]. *Selianska pravda* [Peasant truth]. February 14, 1923. 4. [in Ukrainian]
9. *Podorozh holovy pravlinnia «Selo-Tekhniky» za kordon* [Travel of the chairman of the board of "Village-Technics" abroad]. *Selianska pravda* [Peasant truth]. October 12, 1922. 4. [in Ukrainian]
10. *Traktory na Ukraini* [Tractors in Ukraine]. *Visty VUTsVK* [News of the All-Ukrainian Central Executive Committee]. November 29, 1923. 2 [in Ukrainian]
11. *V UES'e. Zadaniia traktornoho komytetu* [In UES'e. Tasks to the tractor committee]. *Kommunist* [Communist]. May 22, 1924. 4. [in Russian]
12. *Zakupivlia traktoriv* [Purchase of tractors]. *Selianska bidnota* [The peasant poor]. January 13, 1923. 3 [in Ukrainian]
13. *Nemetskye traktory na Ukrainu* [German tractors to Ukraine]. *Krasnaia armiya* [Red Army]. January 7, 1923. 1 [in Russian]
14. *Narada po s.h. postachanniui* [Meeting on agriculture supply]. *Visty VUTsVK* [News of the All-Ukrainian Central Executive Committee]. May 26, 1925. 5. [in Ukrainian]
15. *IX Vseukrainskyi z'izd rad. Stan silskoho gospodarstva. Doklad Narkomzema tov. Dudnyka* [IX All-Ukrainian Congress of Soviets. The state of agriculture. Report of the People's Commissariat of Land Comrade Dudnik]. *Visty*

VUTsVK [News of the All-Ukrainian Central Executive Committee]. May 8, 1925. 1 [in Ukrainian]

16. *Traktoryzatsiia hospodarstva Ukrainy* [Tractorization of the economy of Ukraine]. *Holos pratsi* [The voice of labor]. December 17, 1924. 1. [in Ukrainian]

17. *Silske hospodarstvo. Traktorova sprava* [Agriculture. Tractor case]. *Visty VUTsVK* [News of the All-Ukrainian Central Executive Committee]. May 3, 1925. 4. [in Ukrainian]

18. *Vyprobuvannia traktora «Zaporozhets»* [Testing of the Zaporozhets tractor]. *Proletarskaia pravda* [Proletarian truth]. October 25, 1925. 3. [in Ukrainian]

19. *Traktoropostachannia Ukrainy* [Tractor supply of Ukraine]. *Visty VUTsVK* [News of the All-Ukrainian Central Executive Committee]. November 28, 1925. 5. [in Ukrainian]

20. *Zbirnyk zakonon ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1926 rik* [Collection of laws and orders of the workers 'and peasants' government of Ukraine for 1926]. Ch. 28–29. V. 2. 818 [in Ukrainian]

21. *Zbirnyk zakonon ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1929 rik* [Collection of laws and orders of the workers 'and peasants' government of Ukraine for 1929]. Ch. 1–30. V. 1.1172 [in Ukrainian]

22. Kalinichenko V.V. *Selyanske hospodarstvo Ukrayiny v period nepu: ist.-ekon. doslidzh.* Kharkiv. 1997. 400. [in Ukrainian]

Рецензент:

**Кланчук С. М., д.і.н., професор
Коваленко Н. П., д.і.н., с.н.с.**

Надійшла до редакції 29.05.2020 р.